

Αόριστες έννοιες και τεχνικά ζητήματα

Ευαγγελία Παυλίδου, ΔΝ, Πρωτοδίκης ΔΔ

I. Εισαγωγή

Η «καρδιά» της θεματικής της παρούσας ημερίδας¹ αφορά στην υποχρεωτική ή κατά διακριτική ευχέρεια δράση της Διοίκησης όταν στη διοικητική πράξη εμπλέκονται αόριστες νομικές έννοιες, οι οποίες, αναπόφευκτα, επιδρούν και στο περιεχόμενο του ασκούμενου δικαστικού ελέγχου. Εν προκειμένω, θα εξετασθεί η περίπτωση των τεχνικών ζητημάτων, τα οποία και δοκιμάζουν τα όρια της προβληματικής για τις αόριστες έννοιες, κυρίως, διότι εδώ το κεντρικό ερώτημα δεν είναι ο τρόπος του ασκούμενου δικαστικού ελέγχου και οι λεπτότερες αποχρώσεις για την, κατά το δυνατόν, βέλτιστη μεθοδολογική προσέγγιση που προσιδιάζει τυχόν στις αόριστες έννοιες. Ειδικότερα, στην περίπτωση αυτή ο δικαστής έρχεται αντιμέτωπος με το πρωταρχικό ερώτημα εάν είναι, επί της αρχής, επιτρεπτή η ίδια η άσκηση δικαστικού ελέγχου, οσάκις ανακύπτουν τεχνικά ζητήματα.

II. Έννοια του τεχνικού ζητήματος και η διάκριση από τις επί μέρους κατηγορίες των *lato sensu* νομικών εννοιών

Ξεκινώντας με τις απαραίτητες ορολογικές διακρίσεις, ο *Στασινόπουλος* διακρίνει τις νομικές έννοιες σε *stricto* και *lato sensu*, με τις τελευταίες να διακρίνονται περαιτέρω: α) στις έννοιες της κοινής πείρας, β) στις έννοιες για τις οποίες απαιτούνται τεχνικές γνώσεις και γ) στις ακαθόριστες έννοιες διακριτικής εξουσίας².

Η δυσχερέστερη διάκριση είναι μεταξύ τεχνικών εννοιών και διδαγμάτων της κοινής πείρας, καθώς το σύνορα είναι εξαιρετικά ρευστά, όπως επισημαίνει, επίσης, ο *Στασινόπουλος*³. Πάντως, σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να αποδειχθεί εξαιρετικά λειτουργικό το χρονικό κριτήριο που είχε προταθεί από τον *Ράμμο*, με βάση το οποίο, προϊόντος του χρόνου, ορισμένες τεχνικές γνώσεις καθίστανται κοινό κτήμα, οπότε

¹ Εισήγηση από το επιμορφωτικό σεμινάριο της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργών «Αόριστες νομικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο», Θεσσαλονίκη, 9 Οκτωβρίου 2020.

² *Στασινόπουλος Μ.*, Δίκαιον των Διοικητικών Πράξεων, 1951, σελ. 251- 257.

³ *Στασινόπουλος Μ.*, Δίκαιον των Διοικητικών Πράξεων, ό.π., σελ. 256.

αλλάζουν κατηγορία, emπίπτοντας, πλέον, στην έννοια των διδαγμάτων της κοινής πείρας⁴. Κατά τι ευχερέστερη είναι η διάκριση από τις αόριστες έννοιες, στον βαθμό που οι τεχνικές έννοιες, ως προϊόν ειδικής επιστημονικής κατεργασίας, δύνανται, κατά τον Παπαλάμπρου, να διεκδικήσουν πολύ μεγαλύτερη σαφήνεια⁵. Ακόμη και έτσι, πάντως, ο χαρακτηρισμός ενός ζητήματος ως τεχνικού αποτελεί νομικό ερμηνευτικό ζήτημα και για την αντιμετώπισή του έχουν προταθεί, με βάση και τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, χρήσιμα ερμηνευτικά κριτήρια, που, κατά τον Τασόπουλο, περιλαμβάνουν επιγραμματικά: α) το νομικό καθεστώς που διέπει τον επίμαχο τομέα, β) το περιεχόμενο της κρίσης του διοικητικού οργάνου που έχει εκδώσει την αντίστοιχη προσβαλλόμενη πράξη, σε συνδυασμό και γ) με την τεχνική του κατάρτιση⁶.

Φυσικά, η αναζήτηση του απολύτως ακριβούς εννοιολογικού ορισμού του τεχνικού ζητήματος είναι ανεξάντλητη και, κατά τη γνώμη μας, μάταιη. Για τους σκοπούς της παρούσας εισήγησης, αξίζει μόνο να μνημονεύσουμε κατηγορίες διοικητικών διαφορών στις οποίες εμπλέκονται τεχνικά ζητήματα, όπως το σχολικό παράδειγμα των γραπτών δοκιμίων, οι πολεοδομικές διαφορές με το επικίνδυνο και ετοιμόρροπο οικοδομής, περιβαλλοντικές δίκες από την αδειοδότηση κεραιών κινητής τηλεφωνίας μέχρι τη διαχείριση αποβλήτων και τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις έργων, διαφορές από τις άδειες του ΕΟΦ, σχετικά με την καταλληλότητα και ασφάλεια φαρμακευτικών ουσιών, τεχνικά ζητήματα στο δίκαιο των σημάτων και τις δημόσιες συμβάσεις, αλλά και υποθέσεις αστικής ευθύνης, όταν το ζημιογόνο γεγονός περιλαμβάνει τεχνικές πτυχές, λ.χ. μετά από πτώση ελικοπτέρου. Ήδη η σύντομη αυτή επισκόπηση, που, φυσικά, δεν διεκδικεί αξιώσεις πληρότητας, διατρέχει την ύλη όλων των Τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας, χωρίς, φυσικά, το διοικητικό δίκαιο να μονοπωλεί το ενδιαφέρον της προβληματικής, αφού τα τεχνικά ζητήματα διεισδύουν ολοένα και περισσότερο σε όλους

⁴ Ράμμος Γ., Τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής επί δικών ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929- 1979, τ. Ι, 1979, σελ. 95.

⁵ Παπαλάμπρου Απ., Αι αόριστες έννοιες και ο έλεγχος της νομιμότητας, σε: Νομικές Μελέτες, επιμ. Τσούκας Π., 2008, σελ. 184.

⁶ Βλ. αναλ. Τασόπουλο Γ., Οι τεχνικές κρίσεις της Διοίκησης και ο έλεγχός τους, σε: Μακροδημήτρης Α./ Πραβίτα Μ.- Ηλ., Διοικητική Θεωρία και Πράξη- Διοίκηση και Κοινωνία, Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου Διοικητικών Επιστημόνων, 2007, σελ. 752.

τους κλάδους του δικαίου, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα γονιδιακά και ψυχιατρικά ζητήματα στον ποινικό καταλογισμό, αλλά και τις επιστημονικές μεθόδους για τον γενετικό έλεγχο (DNA) στο πλαίσιο εγκλημάτων⁷.

III. Ο δικαστικός έλεγχος επί τεχνικών ζητημάτων

A. Το παραδοσιακό δικαστικώς ανέλεγκτο των τεχνικών κρίσεων

Περνώντας στο κεντρικό ερώτημα, που ήδη ετέθη, ως προς την άσκηση δικαστικού ελέγχου, ξεκινάμε από την αφετηρία ότι, παραδοσιακά, τα τεχνικής φύσης ζητήματα συνεπάγονται, ως γνωστόν, το ανέλεγκτο των σχετικών κρίσεων της Διοίκησης. Κάνοντας λόγο για ανέλεγκτο, η ρύμη του λόγου μπορεί εύκολα να μας αποπροσανατολίσει, οδηγώντας ενστικτωδώς στη χρήση του όρου περί ακυρωτικών ανέλεγκτου, που χρησιμοποιείται συνήθως για την απόρριψη ισχυρισμών ως απαράδεκτων, λόγω του ανέλεγκτου των σχετικών ζητημάτων από τον ακυρωτικό δικαστή. Προς αποφυγή παρανοήσεων, υπενθυμίζουμε ότι στην περίπτωση των τεχνικών ζητημάτων το προς συζήτηση ανέλεγκτο δεν επηρεάζεται από τη φύση της διαφοράς, ως ακυρωτικής ή ουσίας, πρόκειται δηλαδή περί δικαστικώς, εν γένει, ανελέγκτου. Για την ορολογική αυτή αποσαφήνιση αρκεί κανείς να μνημονεύσει τις κλασικές, πλέον, αποφάσεις του Συμβουλίου για τις διαφορές από την ΕΕΤΤ⁸, όπως και ένα «ξεχασμένο διαμάντι», την παλαιότερη ΣτΕ 901/1993, που, επ' αφορμή εργατικού ατυχήματος, είχε κρίνει ότι το άρθρο 20 του Συντ. δεν αποκλείει την εξαίρεση από την ουσιαστική κρίση του δικαστή των καθαρώς τεχνικής φύσης κρίσεων των αρμοδίων οργάνων, τις οποίες αυτός αδυνατεί εξ αντικειμένου να προσεγγίσει αμέσως και να ελέγξει την ορθότητά τους, πολλώ δε μάλλον στην ένδικη περίπτωση που ο νόμος καθιέρωνε έμμεσο έλεγχο, με την υποχρέωση ειδικής αιτιολόγησης από τα αρμόδια όργανα και, εν συνεχεία, έλεγχο της πληρότητάς της από τον δικαστή.

⁷ Βλ. ενδεικτικά την απόφαση του U.S. Supreme Court, στην υπόθεση District Attorney's Office for the Third Judicial District et al. v. Osborne, 18.6.2009, για την πρόσβαση καταδικασθέντος σε παλαιότερα κρατικά στοιχεία, προς διενέργεια δικού του, επιστημονικά προηγμένου γενετικού ελέγχου, με σκοπό την αθώωσή του, αίτημα που, εν τέλει, απερρίφθη.

⁸ Βλ. ειδικότερα ΣτΕ Ολομ. 693/2013, 3919/2010, καθώς και ΣτΕ 1630/2009, επταμ.

Στο παραδοσιακό, λοιπόν, νομολογιακό πλαίσιο, το σύνηθες ήταν να διαχωρίζει κανείς τα τεχνικής φύσης ζητήματα, απορρίπτοντας, κατ' αρχήν, τους σχετικούς λόγους ακυρώσεως, ως απαράδεκτους. Ενδεικτικά αναφέρουμε από το πεδίο των διοικητικών συμβάσεων τη ΣτΕ 3959/2010, ως προς το τεχνικό ζήτημα της αντικεραυνικής προστασίας σε σύμβαση έργου για την ύδρευση περιοχής με εγκατάσταση συστήματος τηλεχειρισμού, ενώ άξια αναφοράς είναι και η απόφαση 2240/1999 της Ολομέλειας, για την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων της Ζεύξης Μαλιακού, που, ως προς την προβαλλόμενη απονέκρωση του κόλπου, έκρινε τον λόγο απαράδεκτο, στον βαθμό που αμφισβητούσε την περί του αντιθέτου ουσιαστική εκτίμηση της Διοίκησης για τις επιπτώσεις του έργου στην ιχθυοπανίδα της περιοχής⁹. Τη σύνδεση αυτή των τεχνικών ζητημάτων με την ουσιαστική κρίση της Διοίκησης και το, εντεύθεν, ανεπίτρεπτο του δικαστικού τους ελέγχου προς αποφυγή υποκατάστασής της υποστηρίζει και ο *Δαγτόγλου*¹⁰.

Ακόμη, πάντως, και για τους ένθερμους υποστηρικτές του δικαστικώς ανέλεγκτου των τεχνικών κρίσεων, θα πρέπει να διαχωρισθεί η διοικητική δίκη από την προηγηθείσα διοικητική διαδικασία. Ειδικότερα, κατά το στάδιο αυτό, η τυχόν τεχνική φύση των ζητημάτων όχι μόνο δεν δικαιολογεί, εξ αυτού του λόγου, περιορισμούς των δικαιωμάτων του διοικουμένου, αλλά, αντίθετα, επιβάλλει διαδικαστικές εγγυήσεις για τη μέγιστη δυνατή διαφάνεια, με αντίστοιχη ερμηνεία και στον τρόπο άσκησης, ιδίως, του δικαιώματος πρόσβασης των πολιτών στις σχετικές πληροφορίες¹¹.

Β. Νομολογιακές μετατοπίσεις στην αντιμετώπιση των τεχνικών ζητημάτων

Στην παραδοσιακή αφετηρία του ανέλεγκτου των τεχνικών κρίσεων παρατηρούνται, εδώ και χρόνια, σημαντικά ρήγματα, που, κατά τη γνώμη μου, την καθιστούν περισσότερο ένα όριο στον δικαστικό έλεγχο παρά ένα θέσφατο αποκλεισμού του. Έτσι, ξεκινώντας και πάλι από το πεδίο των συμβάσεων αξίζει να επισημανθούν οι υπ' αριθ. 1017/2005 και 1216/2006 αποφάσεις της Επιτροπής Αναστολών Ασφαλιστικών

⁹ ΣτΕ Ολομ. 2240/1999, σκ. 25.

¹⁰ *Δαγτόγλου Π.*, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 6^η έκδοση (συμπληρωμένη από *Ευστρατίου Π.- Μ./ Παπαγεωργίου Θ.*), 2012, σελ. 167.

¹¹ Έτσι και *Τασόπουλος Γ.*, Οι τεχνικές κρίσεις της Διοίκησης και ο έλεγχός τους, όπ.π., σελ. 757.

Μέτρων του Δ΄ Τμήματος, σύμφωνα με τις οποίες η έλλειψη ειδικής και συγκεκριμένης αντιμετώπισης των ισχυρισμών του αιτούντος δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από μόνο τον λόγο ότι η κρίση επί των σχετικών ζητημάτων είναι ανέλεγκτη, εξ αιτίας του τεχνικού της χαρακτήρα. Και τούτο διότι, κατά το Δικαστήριο, η επί τεχνικών ζητημάτων κρίση της Διοίκησης καθίσταται δικαστικώς ανέλεγκτη μόνον υπό την προϋπόθεση ότι αυτή είναι ειδικώς και πλήρως αιτιολογημένη, αφού η φύση ορισμένης κρίσης ως, κατ' αρχήν, τεχνικής δεν απαλλάσσει τα αρμόδια όργανα του διαγωνισμού από την υποχρέωση ειδικής και πλήρους αιτιολόγησης, όταν η εν λόγω κρίση αμφισβητείται, διά της προβολής ουσιωδών ισχυρισμών με την προδικαστική προσφυγή. Η οριοθέτηση αυτή του δικαστικώς ανέλεγκτου των τεχνικών κρίσεων από το, πάντοτε ευρηματικό, εργαλείο του ελέγχου αιτιολογίας απαντάται και εκτός της προσωρινής δικαστικής προστασίας, ως μειοψηφούσα γνώμη στη ΣτΕ 3176/2015 της επταμελούς σύνθεσης του Ε΄ Τμήματος, σε υπόθεση για τον χαρακτηρισμό στρατοπέδου στην Καστοριά ως μνημείου, στην οποία υποστηρίχθηκε ότι δεν ανακύπτει ζήτημα ανελέγκτου της τεχνικής κρίσης της Διοίκησης, δεδομένου ότι ο ακυρωτικός έλεγχος των σχετικών κρίσεων αργεί όταν η πληττόμενη διοικητική πράξη είναι πλήρως και νομίμως αιτιολογημένη και όχι όταν αυτή αιτιολογείται ανεπαρκώς και παρανόμως, όπως εν προκειμένω. Επίσης, αξιοσημείωτη είναι η ΣτΕ 2444/2009, με την οποία ακυρώθηκε η προσβαλλόμενη πράξη αποδοχής προσφοράς υποψήφιας σε διαγωνισμό προμήθειας, λόγω της ίδιας της τεχνικής φύσης του τιθέμενου ζητήματος, σχετικά με τα υποβληθέντα μηχανολογικά σχέδια, εν όψει των οποίων δεν κατέστη εφικτός ο ακυρωτικός έλεγχος της αντίστοιχης κρίσης της αναθέτουσας αρχής, οπότε η προσβαλλόμενη κρίθηκε, κατά τούτο, πλημμελώς αιτιολογημένη.

Από τις πλέον μοντέρνες αποφάσεις είναι η πρόσφατη ΣτΕ 2476/2019 του Δ΄ Τμήματος, με αντικείμενο την προκήρυξη της δημοπρασίας για τη χορήγηση δικαιωμάτων ψηφιακής ευρυεκπομπής περιφερειακής κάλυψης, με ανάδοχο την "Digea", ο σχολιασμός της οποίας αποτέλεσε και την αφορμή για τη βαθύτερη ενασχόληση με τη θεματική¹². Εν προκειμένω, παρά την ολοκληρωτική, σχεδόν, κυριαρχία των τεχνικών

¹² Της ίδιας, Δικαστικός έλεγχος και το «άβατο» των τεχνικών ζητημάτων, ΘΠΔΔ 2020, τ. 2, σελ. 142-144.

ζητημάτων, καθώς το ένδικο θέμα ήταν η αμφισβητούμενη νομιμότητα της κατάργησης του προηγούμενου συστήματος κωδικοποίησης σε κέντρα εκπομπής, με την υιοθέτηση, πλέον, από τη Διοίκηση της κεντρικής κωδικοποίησης του τηλεοπτικού περιεχομένου σε κέντρα πολυπλεξίας, το Δικαστήριο όχι απλώς δεν καταφεύγει στο ανέλεγκτο των τεχνικών ζητημάτων, αλλά δεν τα χαρακτηρίζει καν ρητά ως τέτοια. Αντ' αυτού, η απόφαση απορρίπτει τον σχετικό λόγο, διότι αμφισβητείται αορίστως, κατ' επίκληση της αρχής της αναλογικότητας, η επιλογή από τη Διοίκηση του νέου αυτού συστήματος, χωρίς να προβάλλονται ειδικότεροι ισχυρισμοί και χωρίς να προσκομίζονται αποδεικτικά μέσα, από τα οποία να προκύπτει ότι το σύστημα αυτό υστερεί, και μάλιστα καταδήλως, έναντι του προηγούμενου, υποχρεώνοντας τους τηλεοπτικούς σταθμούς σε υπέρογκα έξοδα για νέες εγκαταστάσεις, όπως οι αιτούσες είχαν ισχυρισθεί.

Γ. Κριτήρια οριοθέτησης του δικαστικού ελέγχου επί τεχνικών ζητημάτων

Από τις ανωτέρω νομολογιακές αναφορές αναδεικνύονται, ήδη, τα εργαλεία για τον δικαστικό έλεγχο, οσάκις εμπλέκονται ζητήματα τεχνικής φύσης, με πρώτο τον έλεγχο της αιτιολογίας, εργαλείο που μπορεί να συνδυασθεί εξαιρετικά και με τον έλεγχο αναλογικότητας, στο πλαίσιο μιας στάθμισης κόστους- οφέλους. Κλασικός, αν και μάλλον περιορισμένων δυνατοτήτων, είναι και ο έλεγχος για πλάνη περί τα πράγματα, που παραδοσιακά αναφέρετο ως εξαίρεση στο ανέλεγκτο των γραπτών δοκιμίων, ενώ σημαντικά λειτουργικό έχει αποδειχθεί και το γαλλικής προέλευσης εργαλείο του πρόδηλου σφάλματος, που διασφαλίζει ένα *minimum* ελέγχου, ακόμη και στις περιπτώσεις των τεχνικών ζητημάτων, με εξέταση των άκρων ορίων της σχετικής κρίσης της Διοίκησης¹³.

Ειδικά για την περίπτωση των περιβαλλοντικών διαφορών έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερη νομολογία από το Ε' Τμήμα, σχετικά με τον δικαστικό έλεγχο στο πλαίσιο των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, της πρόληψης και της προφύλαξης, σύμφωνα με την οποία κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου, στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής των αρχών της

¹³ Βλ. αναλ. Κουτούπα- Ρεγκάκου Ευ., Αόριστες και Τεχνικές Έννοιες στο Δημόσιο Δίκαιο, 1997, σελ. 129.

πρόληψης και της προφύλαξης, ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του νόμου και εάν το περιεχόμενό της είναι επαρκές, ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου και να εκτιμούν εάν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές, καθώς και εάν το προσδοκώμενο από αυτό όφελος τελεί σε σχέση αναλογίας με την τυχόν επαπειλούμενη βλάβη του φυσικού περιβάλλοντος. Η ευθεία, όμως, αξιολόγηση εκ μέρους του δικαστή των συνεπειών ορισμένου έργου ή δραστηριότητας και η κρίση εάν η πραγματοποίησή του αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης εξέρχονται των ορίων του ακυρωτικού ελέγχου, διότι προϋποθέτουν διαπίστωση πραγματικών καταστάσεων, διερεύνηση τεχνικών θεμάτων, ουσιαστικές εκτιμήσεις και στάθμιση στηριζόμενη στις εκτιμήσεις αυτές. Έτσι, παράβαση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας προκύπτει ότι η προκαλούμενη βλάβη για το περιβάλλον είναι μη επανορθώσιμη ή είναι προφανώς δυσανάλογη με το προσδοκώμενο όφελος και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες, ώστε προδήλως να αντιστρατεύεται την εν λόγω συνταγματική αρχή¹⁴.

Με αυτά τα δεδομένα, σε επίπεδο δομής, όταν η διατύπωση της δικαστικής απόφασης μοιάζει υπερβολικά τεχνική για τον αναγνώστη, υποκρύπτει, κατά τη γνώμη μου, βαθύτερα προβλήματα στην ίδια την ουσία του δικανικού συλλογισμού, που έχει, μάλλον, αποτύχει να ενσωματώσει τις εμπλεκόμενες τεχνικές πτυχές της ένδικης διαφοράς σε ένα από τα διαθέσιμα εργαλεία δικαστικού ελέγχου, όπως αυτά σταχυολογήθηκαν ανωτέρω. Αυτονόητο όριο του δικαστικού ελέγχου, υπό οποιαδήποτε εκδοχή, είναι, φυσικά, ο αποκλεισμός του ελέγχου σκοπιμότητας¹⁵.

Το επόμενο πρακτικά κρίσιμο ερώτημα είναι η σχέση των τεχνικών ζητημάτων με το δίκαιο της απόδειξης. Όπως είδαμε και στην προαναφερθείσα ΣτΕ 2476/2019, για τη “Digea”, το αναπόδεικτο ήταν εκείνο που έκρινε, εν πολλοίς, την έκβαση της δίκης,

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ Ολομ. 3219/2010, σκ. 11 και ΣτΕ 2170/2006, Τμ. Ε', επταμ., σκ. 8, για τα μεταλλεία Θράκης.

¹⁵ Βλ. *Κουτούπα- Ρεγκάκου Εν.*, Αόριστες και Τεχνικές Έννοιες στο Δημόσιο Δίκαιο, όπ.π., σελ. 44- 46 και 138.

γεγονός που μας οδηγεί απευθείας στη θέση του Στασινόπουλου, σύμφωνα με τον οποίο ο έλεγχος της ορθής χρησιμοποίησης των δεδομένων της τεχνικής πείρας είναι εξαιρετικά δυσχερής, εξ ου και, κατά κανόνα, αποκλείεται για πρακτικούς λόγους, παρότι κάθε παρέκκλιση από τα αληθή διδάγματα των τεχνικών γνώσεων είναι, κατά τον ίδιο, εξ ίσου παράνομη, όπως και η παρέκκλιση από τα διδάγματα της κοινής πείρας¹⁶.

Το ζήτημα αυτό της αποδεικτικής διαδικασίας παραμένει συγχρόνως κλασικό και μοντέρνο και αξίζει να το εξετάσουμε συγκριτικά και με την έννομη τάξη πέραν του Ατλαντικού. Ειδικότερα, το 1999, στην υπόθεση *Department of Commerce v. United States House of Representatives*, το Supreme Court των Ηνωμένων Πολιτειών ήρθε αντιμέτωπο με το ζήτημα της πληθυσμιακής απογραφής που διενεργείται κάθε δεκαετία και είναι καθοριστική για την κατανομή των εκλογικών περιφερειών και τον αριθμό των αντιπροσώπων κάθε Πολιτείας στο Κογκρέσο. Έτσι, στην υπόθεση αυτή αμφισβητήθηκε η στατιστική μέθοδος που είχε προταθεί και, ειδικότερα, η χρήση δύο νέων ειδών δείγματος, με το σκεπτικό ότι αυτή οδηγούσε σε μείωση του αριθμού των αντιπροσώπων για 13 Πολιτείες. Το τεχνικό αυτό ζήτημα ήταν κρίσιμο και για τη στοιχειοθέτηση του εννόμου συμφέροντος των προσφευγόντων κατοίκων- εκλογέων, που έγινε δεκτό και, φυσικά, για την επιτυχή έκβαση της δίκης, που, πάντως, δεν κατέληξε σε ενδελεχή ανάλυση των σχετικών στατιστικών μεθόδων.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται ότι, ακόμη και όταν υπάρχουν αποδεικτικά μέσα, όσο πιο τεχνικό είναι το ζήτημα τόσο πιο εντατική πρέπει να είναι η προσπάθεια του δικαστηρίου να κατανοήσει τα στοιχεία. Για την προέλευση των στοιχείων αυτών, άξια αναφοράς είναι η πρόσφατη ΣτΕ 1688/2020 του Δ' Τμήματος, που έκανε δεκτό λόγο για την ακύρωση κανονιστικής ρύθμισης στον Κανονισμό Εσωτερικών Εγκαταστάσεων Φυσικού Αερίου, σχετικά με τον προσδιορισμό των διαμέτρων των χρησιμοποιούμενων σωλήνων, ελλείπει ειδικής πρόνοιας για εύκαμπτους ανοξείδωτους χαλυβδοσωλήνες, όπως και επεβάλλετο σύμφωνα με τις έγγραφες προτάσεις που είχε αποστείλει κατά το στάδιο της διαβούλευσης στο (τότε) Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, με ρητή μνεία από το Δικαστήριο για τον, εκ του νόμου, ρόλο του ΤΕΕ ως «τεχνικού συμβούλου» της

¹⁶ Βλ. Στασινόπουλο Μ., Δίκαιον των Διοικητικών Πράξεων, όπ.π., σελ. 255.

Κυβέρνησης, κατά το άρθρο 1 του Οργανισμού του¹⁷. Πάντως, ως προς τον ρόλο των ειδικών επιστημόνων, που συχνά συζητείται η εισαγωγή τους στα δικαστήρια ή έστω και για τους κλασικούς πραγματογνώμονες δεν μπορεί να απόκειται στους εν λόγω επαΐοντες η επίλυση των εκάστοτε ένδικων ζητημάτων, αλλά αυτοί αποτελούν μόνον την πηγή των απαιτούμενων πληροφοριών, με την τελική αξιολόγηση να παραμένει στον ίδιο τον δικαστή. Η αξιολόγηση δε αυτή δεν μπορεί να είναι μια έρευνα με απαιτήσεις απόλυτης επιστημονικής ακρίβειας ούτε μπορούμε να μετατρέψουμε τα δικαστήρια σε επιστημονικά εργαστήρια, όπως γλαφυρά σημειώνει ο δικαστής του SCOTUS, *Stephen Breyer*¹⁸. Το Δικαστήριο πρέπει να επιδιώκει πάντοτε αποφάσεις δίκαιες και σε εύλογο χρόνο, με βάση τη συγκεκριμένη περίπτωση που άγεται ενώπιόν του. Για τις κρίσεις σε πρώτο ή και σε δεύτερο βαθμό υπάρχει, άλλωστε, και η δυνατότητα των ενδίκων μέσων και στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η απόφαση της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2015 του Βρετανικού High Court of Justice, που, κρίνοντας επί της διαφοράς για δικαιώματα ευρεσιτεχνίας μεταξύ της Unwired Planet και των αντιδίκων της Huawei, Samsung και Google, χορήγησε, όπως εκεί προβλέπεται, άδεια για την προσβολή της απόφασης με ένδικο μέσο, λαμβάνοντας υπ' όψιν τον έντονα τεχνικό χαρακτήρα της υπόθεσης, παρότι ο δικαστής δεν πίστευε πως θα υπήρχαν σημαντικές πιθανότητες ευδοκίμησής του, όπως και όντως συνέβη, αφού το ασκηθέν ένδικο μέσο απερρίφθη πρόσφατα, στις 26.8.2020, από το Supreme Court του Ηνωμένου Βασιλείου. Το σκεπτικό αυτό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί παρ' ημίν στο πλαίσιο των φίλτρων του ν. 3900/2010. Σε σχέση δε με τα φίλτρα αυτά σημειώνεται η υπ' αριθ. 353/2020 απόφαση του Γ' Τμήματος, στην οποία, για το παραδεκτό λόγου έφεσης σχετικά με τον έλεγχο της συνείδησης του εφεσίβλητου κατά την υποβολή δήλωσης παραίτησής του από Σχολή Δόκιμων Υπαξιωματικών του Λιμενικού Σώματος- Ελληνικής Ακτοφυλακής, είχε προταθεί από το Δημόσιο ότι υπάρχει αντίθεση της εκκαλούμενης προς την πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας σε σχέση με το νομικό ζήτημα των ορίων του ακυρωτικού ελέγχου επί τεχνικής επιστημονικής κρίσης και της υποκατάστασης της Διοίκησης. Ωστόσο, ο λόγος

¹⁷ Ο χαρακτηρισμός αυτός του ΤΕΕ ως τεχνικού συμβούλου της Κυβέρνησης περιλαμβάνεται στο άρθρο 1 τόσο του προηγούμενου Κανονισμού του, που είχε κυρωθεί με το άρθρο πρώτο του π.δ/τος 295/2002 (Α' 262), όσο και του νεότερου π.δ/τος 12/2020 (Α' 17/31.1.2020).

¹⁸ *Breyer St.*, Science in the Courtroom, σε: Issues in Science and Technology 2000, vol. 16, n. 4.

απερρίφθη ως απαράδεκτος, με το σκεπτικό ότι δεν αναφέρεται σε κρίσιμο νομικό ζήτημα αναγόμενο στην ερμηνεία των εφαρμοστέων κανόνων.

IV. Επίλογος

Συνοψίζοντας, προ πολλών ετών, στο τέλος ενός σεμιναρίου του Ιδρύματος Στασινόπουλου με εντελώς διαφορετικό θέμα, είχε συζητηθεί ζωνρά το ζήτημα του περιορισμού του δικαστικού ελέγχου, λόγω της- συχνά προφασιζόμενης- τεχνικής φύσης των ζητημάτων και πως «βαφτίζοντάς» τα, εν τέλει, όλα τεχνικά, εντείνεται ο κίνδυνος να αποκλείεται ο δικαστής, ολοένα και περισσότερο, από σημαντικά πεδία της διοικητικής δράσης. Η συζήτηση έγινε επ' αφορμή της κλασικής περίπτωσης των ιατρικών ζητημάτων στις συντάξεις αναπηρίας, έκτοτε, όμως, έχει κυλήσει πολύ νερό στο αυλάκι και, πλέον, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, με βάση όσα προαναφέρθηκαν και με τις προσλαμβάνουσες που μας προσφέρει η νομολογία, ιδίως, της τελευταίας δεκαετίας, πως έχουν αποκτήσει έντονη τεχνική διάσταση διάφορες κατηγορίες υποθέσεων, από τις εύλογα αναμενόμενες περιβαλλοντικές δίκες ενώπιον του Ε' Τμήματος και τις δημόσιες συμβάσεις που αναφέραμε εκτενώς μέχρι και λιγότερο ευεπίφορες για «τεχνικοποίηση» διαφορές, όπως οι μισθολογικές, οι οποίες στο μνημονιακό τοπίο εντάχθηκαν σε εξειδικευμένες οικονομικές μεθόδους που εισήχθησαν για τη διαχείριση των δημόσιων οικονομικών¹⁹. Επίσης, αν και δεν υπάρχει η αναγκαία χρονική απόσταση όχι για να αξιολογήσει κανείς το ζήτημα, αλλά έστω για να αναφερθεί απλώς σε αυτό, θα ήταν παράλειψη να μην σημειώσουμε, με αφορμή την πρόσφατη υγειονομική κρίση του «covid- 19», πόσο εντυπωσιακά επίκαιρη παραμένει η θεματική των τεχνικών ζητημάτων και του δικαστικού τους ελέγχου και, μάλιστα, όχι μόνον ως προς τεχνικές πτυχές σε διαφορές με οικονομικό, κυρίως, αντικείμενο για μεμονωμένους διαδίκους, αλλά αναφορικά πια με τον περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων των

¹⁹ Βλ. και ΣτΕ Ολομ. 943/2020, επί των αιτήσεων ακυρώσεως κατά των πράξεων για την πρόσληψη προσωπικού σίτισης και καθαριότητας στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», που στη σκ. 28 αναφέρει ότι: «ο ισχυρισμός περί πλημμελούς συνυπολογισμού του κόστους μισθοδοσίας πρέπει να απορριφθεί, εφόσον δεν προκύπτει με πρόδηλο τρόπο έλλειψη δημοσιονομικής βλάβης χωρίς το Δικαστήριο να υπεισέλθει σε τεχνικές κρίσεις και υπολογισμούς».

πολιτών²⁰. Υπενθυμίζεται, πάντως, ότι η συζήτηση για την «τεχνικοποίηση» του δικαίου και το ερώτημα κατά πόσον και αυτή η ίδια ενδεχομένως είναι, τρόπον τινά, τεχνητή, δεν είναι καθόλου καινούρια στη μεθοδολογία του δικαίου²¹, αυτό που θα ήθελα μόνο να προσθέσω από τη μεριά μου είναι ότι κανείς, έχοντας κατά νου τα κενά δικαστικής προστασίας που μπορούν να δημιουργήσουν τέτοιου είδους δικαστικά «άβατα», θέτει και πρέπει να θέτει, πρωτίστως μέσα του, τα όρια του δικαστικού ελέγχου που πρόκειται να ασκήσει. _

²⁰ Βλ. και *Τασόπουλο Γ.*, Οι τεχνικές κρίσεις της Διοίκησης και ο έλεγχός τους, όπ.π., σελ. 764, κατά τον οποίο: «ακόμη και εάν υποθέσουμε ότι ένα corpus επιστημονικών γνώσεων είναι απροσπέλαστο για τον δικαστή, αυτό δεν τον απαλλάσσει από το καθήκον εφαρμογής του Συντάγματος και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων».

²¹ Βλ. αναλυτικότερα *Βλαχόπουλο Σ.*, Νέες τεχνολογίες και δημόσιο δίκαιο ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας (Το παράδειγμα των βιοϊατρικών εξελίξεων), σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας- 75 χρόνια, 2004, ιδίως σελ. 179, για την πάλη μεταξύ της «προοδευτικής» τεχνολογίας και του «συντηρητικού» δικαίου, που φαίνεται να αποβαίνει νομοτελειακά υπέρ της τεχνολογίας. Για τις επιπτώσεις στη νομοθετική λειτουργία βλ. *Κουτούπα- Ρεγκάκου Ε.*, Αόριστες και Τεχνικές Έννοιες στο Δημόσιο Δίκαιο, όπ.π., σελ. 89, σχετικά με την «αποπολιτικοποίηση» του Κοινοβουλίου, λόγω της αυξανόμενης κυριαρχίας των τεχνικών γνώσεων.